

เอกสารสรุปคำบรรยายครั้งที่ 10
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชาติไทย

อาณาจักรธนบุรี

อาณาจักรธนบุรีก็คือ รัชสมัยของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีหรือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ครองราชย์ระหว่างช่วง พ.ศ. 2310 – 2325 ซึ่งเป็นช่วงสมัยต่อจากที่อาณาจักรอยุธยาล่มสลายลงนับตั้งแต่ที่พระยาตากสามารถรวบรวมกำลังพลเข้าตีกองทัพพม่าที่ยึดครองอยุธยาได้สำเร็จและทำการเอาชนะบรรดาชุมชนทางการเมืองที่ตั้งตนเป็นอิสระได้ภายหลังจากอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว 6 เดือน แล้วจึงย้ายราชธานีมาตั้ง ณ เมืองธนบุรี สถาปนา กรุงธนบุรีศรีมหาสมุทรขึ้นพร้อมปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงธนบุรี ทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมราชาที่สี่เมื่อ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2310 ตลอด 15 ปี รัชสมัยของพระองค์ต้องทำสงครามกับพม่าจนเสด็จสวรรคตด้วยรัฐประหารทางการเมืองช่วงปลายรัชกาลเมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2325 ขณะมีพระชนมายุ 48 พรรษา ทรงมีพระราชโอรสและธิดารวม 29 พระองค์

1) การเมืองการปกครองสมัยกรุงธนบุรี

ความชอบธรรมของพระเจ้ากรุงธนบุรีเกิดจากการที่ทรงขับไล่พม่าออกจากกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จ และเป็นชุมนุมเดียวที่รวบรวมขุนนางจากส่วนกลางไว้ในอำนาจ ในขณะที่ชุมนุมอื่น ๆ ส่วนใหญ่เป็นขุนนางในท้องถิ่นและสนใจแต่จะพัฒนาฐานอำนาจของตนเป็นหลักแทนที่จะคิดต่อต้านพม่า ชุมนุมเหล่านี้ได้แก่ชุมนุมเจ้าพระพิงชุมนุม เจ้าพระยาพิชัยโลก ชุมนุมพิมายของกรมหมื่นเทพพิพิธ และชุมนุมนครศรีธรรมราช

เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงขึ้นเป็นกษัตริย์จำเป็นต้องย้ายราชธานีใหม่ เพราะกรุงศรีอยุธยาเสียหายเกินกว่าจะบูรณะในระยะเวลาอันรวดเร็ว จึงเลือกเมืองธนบุรีเป็นราชธานี เพราะเป็นเมืองหน้าด่านสามารถควบคุมและสอดคล้องการเดินเรือทะเลและต่างชาติได้ โดยมีป้อมอยู่สองฟากแม่น้ำคือ ป้อมวิไชยประสิทธิ์และป้อมวิไชยเอนทร์เหมาะจะป้องกันตนเอง มีทางออกสู่ทะเลได้สะดวกมีทำเลทั้งเหมาะแก่การเพาะปลูกและค้าขาย อีกทั้งมีความพร้อมที่จะเข้าตั้งถิ่นฐานเป็นเมือง เพราะเคยเป็นเมืองทำการค้ามาก่อน

ภารกิจทางการเมืองในสมัยของพระองค์ที่สำคัญคือการทำสงครามและพยายามฟื้นฟูระบบ เริ่มจากการขับไล่กองทัพพม่าออกจากอยุธยาและดินแดนไทย การปราบชุมชนต่างๆ ทรงเปลี่ยนยุทธวิธีสงครามจากการตั้งรับศึกที่เมืองหลวง เป็นการออกรับข้าศึกที่ชายแดนเพื่อป้องกันเมืองหลวง และทรงขยายอำนาจสู่ลาวและเขมร

ภารกิจทางการเมืองการปกครอง ยังทรงดำเนินตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เช่นเดียวกับสมัยอยุธยาแต่นับสถาบันพระมหากษัตริย์แบบธรรมราชามากกว่าทวารวดี โดยแบ่งการปกครองส่วนกลางมีตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี 2 ตำแหน่ง คือ ฝ่ายทหาร (สมุหพระกลาโหม – เจ้าพระยาอินทวงศา) และฝ่ายพลเรือน (สมุหนายก –

เจ้าพระยาจักรี) มีตำแหน่งเสนาบดีจตุสดมภ์เช่นเดียวกับสมัยอยุธยา 4 ตำแหน่ง คือ กรมนครบาล ธรรมาธิกรณ์ โภษาธิบดี และเกษตราธิการ การปกครองส่วนภูมิภาคหรือเขตหัวเมืองแบ่งเป็นหัวเมืองระดับชั้นคือหัวเมืองชั้นเอก โท ตริ และจัตวา อีกทั้งยกฐานะหัวเมืองชั้นเอกของเมืองเลื่อนเป็นเมืองประเทศราชคือ นครศรีธรรมราช

ตอนปลายรัชสมัยเกิดรัฐประหารความวุ่นวายทางการเมืองขึ้น เนื่องจากการขาดประสิทธิภาพของการควบคุมระบบไพร่ทำให้เกิดกลุ่มอำนาจการเมืองนอกระบบราชการอยู่ในภาวะสงครามการทำมาหากินยากลำบากทำให้ไพร่ถูกเกณฑ์เข้ากองทัพอยู่เสมอ อีกทั้งความไม่สามารถรักษาพระบารมีได้ตลอด ที่เห็นได้ชัดคือทรงขัดแย้งกับพระเถระเมื่อทรงอ้างว่าบรรลุโศกบัน ประกอบกับมีขุนนางบางท่านสามารถสร้างฐานอำนาจได้มั่นคงขึ้นจากการมีบทบาทควบคุมกำลังพลยามสงครามได้สำเร็จ

2) สภาพสังคมสมัยกรุงธนบุรี

ทรงฟื้นฟูระบบไพร่ให้มีประสิทธิภาพ โดยให้สักข้อมือหมายหมู่ไพร่ ในส่วนกลางและหัวเมืองแล้วให้ส่งทะเบียนทางว่าหรือรายชื่อไพร่ต่อกรมพระสุรัสวดี โดยมีการเกณฑ์แรงงานไพร่แบบเข้าเดือนออกเดือนเหมือนสมัยอยุธยา เพราะเป็นยุคสมัยที่อยู่ในภาวะสงครามต้องพึ่งพากำลังพลมาก

3) สภาพเศรษฐกิจสมัยกรุงธนบุรี

เนื่องจากอยู่ในภาวะสงครามจึงมีสภาพเศรษฐกิจที่ขัดสน ราษฎรต้องทนกับความอดอยากเพราะประกอบอาชีพไม่สะดวกติดต่อกันเป็นเวลาหลายปี อีกทั้งผลจากสงครามเสียกรุงศรีอยุธยา ที่พม่ากวาดต้อนผู้คนไปเป็นจำนวนมากทำให้ขาดแรงงานในระบบการผลิต พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงแก้ปัญหาเศรษฐกิจ 2 ประการ คือ

- แก้ไขความอดอยาก โดยทรงสละพระราชทรัพย์ซื้อข้าวจากพ่อค้าต่างชาติแล้วแจกจ่ายแก่ราษฎร ทรงให้ขุนนางคุมไพร่ทำนา และกวาดต้อนเชลยสงครามหัวเมืองลาวและเขมรมาเป็นแรงงานทำนา

- ทรงบำรุงการค้าขายทั้งในและต่างประเทศโดยจัดสำเภาลงออกไปค้าขายกับจีน ชาว อินเดีย ที่สำคัญที่สุดคือจีน ส่วนการค้ากับชาวตะวันตกในปี พ.ศ. 2320 ได้ติดต่อกับนายฟรานซิสไลท์หรือกัปตันเหล็กเจ้าเมืองเกาะหมาก (ปีนัง) ชาวอังกฤษ ให้ช่วยซื้อปืนคาบศิลา 10,000 กระบอก ภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “พระราชกัปตัน”

อาณาจักรรัตนโกสินทร์

สถาปนาขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขึ้นเมื่อ 6 เมษายน พ.ศ. 2325 ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี

1) การปกครองสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การจัดรูปแบบการปกครองสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคล้ายกับสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยที่การปกครองส่วนกลางประกอบด้วยกรมสำคัญ 6 กรม คือ กรมกลาโหม กรมมหาดไทย และจตุสดมภ์ทั้ง 4 กรม ส่วนการปกครองเขตหัวเมือง หัวเมืองฝ่ายเหนืออยู่ในอำนาจดูแลของสมุหนายก หัวเมืองฝ่ายใต้อยู่ในอำนาจดูแลของสมุหพระกลาโหม และหัวเมืองชายทะเลตะวันออกอยู่ในอำนาจดูแลของกรมพระคลัง ในระบบหัวเมืองระดับชั้นคือหัวเมืองชั้นเอก โท ตริ และจัตวา ในส่วนของการปกครองหัวเมือง ประเทศราชถือปฏิบัติเช่นเดียวกับสมัยอยุธยาคือให้ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองมาตามกำหนดแล้วให้หัวเมืองชั้นเอกที่ตั้งอยู่ใกล้กับประเทศราชนั้นเป็นผู้ดูแล เช่นหัวเมืองประเทศราชทางเหนือคือล้านนา ทางภาคอีสานคือหัวเมืองลาวและเขมรทางใต้คือไทรบุรี ปัตตานี กลันตัน ตรังกานู

2) สภาพทางสังคมและเศรษฐกิจสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

- สถาบันพระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอ้างอิงกับแนวคิดหลักธรรมราชาของพุทธศาสนา และสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้าผู้ปกครองประเทศราชและกลุ่มขุนนางเพื่อเครือข่ายอำนาจที่มีประสิทธิภาพ

- การอพยพเข้ามาของชาวจีนและการขยายตัวทางการค้าทำให้แรงงานไพร่ถูกแทนที่ด้วยแรงงานชาวจีน อพยพระบบการค้าแบบผูกขาดโดยกรมพระคลังสินค้าถูกสลายลงจากการทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตกที่มีอิทธิพลทางการเมืองคุกคามประเทศขณะนั้น

- การยกเลิกระบบผูกขาดการค้าของกรมพระคลังสินค้าในสมัยรัชกาลที่ 3 ทำให้ต้องหาวิธีเพิ่มรายได้ด้วยการผูกขาดภาษีอากร มาเป็นระบบเจ้าภาษีนายอากรซึ่งส่วนใหญ่เป็นคหบดีชาวจีนประมุขเป็นเจ้าภาษีกันมาก ซึ่งระบบดังกล่าวมีข้อดีคือรัฐบาลมีรายได้จากการเก็บภาษีเพิ่มสูงขึ้น ส่วนข้อเสียคือการให้ยาลิขสิทธิ์แก่บรรดาเจ้าภาษีนายอากร ทำให้อาจเกิดการทุจริตราษฎร์ได้ ในที่สุดระบบดังกล่าวถูกยกเลิกไปในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อจัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ทำหน้าที่เก็บภาษีทั่วราชอาณาจักรแทน

- ด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ส่วนใหญ่ในด้านการค้าขายที่สำคัญที่สุดคือเงินสินค้าออกจากไทยได้แก่พริกไทยดำ น้ำตาล ดีบุก ของป่า ส่วนสินค้าเข้าจากจีนได้แก่เครื่องกระเบื้องเคลือบผ้าแพร และใบชา เป็นต้น ในส่วนของการติดต่อกับชาวตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 เริ่มติดต่อกับอังกฤษ เช่น พ.ศ. 2364 ทูต

ตัวแทนการค้าชาวอังกฤษที่นายจอห์น ครอบฟอร์ดเข้าเจรจากับทางการในสมัยรัชกาลที่ 3 อังกฤษส่งนายเฮนรี เบอร์นี่ มาเจรจาทางการค้าโดยไทยอนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษติดต่อกับพ่อค้าไทยโดยเสรีแต่สงวนสิทธิ์ห้ามซึ่ง ขายข้าวแก่ชาวต่างชาติ และห้ามนำอาวุธเข้ามาขายโดยไม่ผ่านทางการ โดยสัญญาฉบับนี้มีผลให้เกิดการยกเลิก ผูกขาดการค้าจากรมพระคลังสินค้ามาสู่ระบบพาณิชย์นายอากร และในปี พ.ศ. 2376 สมัยรัชกาลที่ 3 สหรัฐอเมริกาส่งนายเอ็ดมันด์ โรเบิร์ต เป็นทูตมาเจริญไมตรีทางการค้ากับไทยนับเป็นสัญญาฉบับแรกที่ สหรัฐอเมริกาทำกับประเทศซีกิตตะวันออก

3) สมัยรัตนโกสินทร์ (ช่วงรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475)

นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ไทยเปิดประเทศรัฐอารยธรรมตะวันตกอย่างเป็นทางการ กล่าวคือเริ่มจาก พ.ศ. 2398 ทำสนธิสัญญาบาวริงกับอังกฤษ และชาติตะวันตกอื่น ๆ อีกในปีถัดมา เป็นผลให้สังคมไทยรับอารย ธรรมแบบตะวันตกเข้ามามากขึ้น เช่น รับวิทยาการความก้าวหน้าแบบตะวันตกทั้งด้านเครื่องอำนวยความสะดวก ความรู้ด้านการปกครอง ระบบการค้าเสรี

ครั้นสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงทำการปฏิรูปการปกครองที่ได้รับแนวคิดจากการปกครองแบบตะวันตกมาใช้ คือทรงตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) สภาที่ปรึกษาในพระองค์ (Privy Council) และรัฐมนตรีสภา (Council of Cabinet) ทรงยกเลิกการปกครองส่วนกลางระบบกรมสำคัญ 6 กรม แล้วจัดตั้ง กระทรวงใหม่ 10 กระทรวงคือ มหาดไทย กลาโหม นครบาล การต่างประเทศ คลังมหาสมบัติ วัง เกษตรธิการ ยุติธรรม โยธาธิการ และธรรมการ ยกเลิกระบบทาสและระบบไพร่วางระบบโครงสร้างพื้นฐาน คือการ รถไฟ การไปรษณีย์และโทรเลข การตั้งสถาบันการศึกษาแบบตะวันตก ยกเลิกการปกครองระบบหัวเมืองและ ประเทศราช ยุบฐานะกลายเป็นเมืองและรวมกลุ่มเมืองเป็นมณฑลอยู่ภายใต้กระทรวงมหาดไทยทั่ว ราชอาณาจักร

ครั้นสมัยรัชกาลที่ 6 และ 7 ได้ดำเนินนโยบายสร้างชาติอารยะแบบตะวันตก ทรงวางรากฐานการ ปกครองระบอบประชาธิปไตย โดยในสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงออกพระราชบัญญัติประถมศึกษาการศึกษาภาค บังคับทั่วราชอาณาจักร และสถาปนาสถาบันอุดมศึกษาแห่งแรกซึ่งคือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในส่วนของ การ ปกครองดำเนินนโยบายต่อจากรัฐกาลที่ 5 มีการยุบบางกระทรวงและเพิ่มกระทรวงใหม่เพื่อแยกหน้าที่ รับผิดชอบชัดเจนขึ้น จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 7 ทรงยกเลิกการปกครองส่วนภูมิภาคระบบมณฑลให้เหลือเพียง จังหวัดต่าง ๆ ดังที่เป็นในปัจจุบัน และเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรสู่การปกครองระบอบ ประชาธิปไตย โดยทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวขึ้นเมื่อ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เรียกว่า พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 และฉบับถาวรเมื่อ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 เรียกว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475

เอกสารอ้างอิง

- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. ๒๕๔๕. สังคมศึกษา. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

คำถามท้ายการบรรยายครั้งที่ 10

- 1) จงอธิบายถึงสภาพทางการเมืองและการปกครองสมัยธนบุรีมาพอสังเขป
- 2) อิทธิพลอารยธรรมการปกครองสมัยอยุธยามีผลต่อสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์อย่างไรบ้าง
- 3) จงอธิบายเปรียบเทียบการปฏิรูปการปกครองของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและรัชกาลที่ 5 ว่ามีหลักการที่คล้ายหรือแตกต่างกันอย่างไรบ้าง
- 4) สถาบันพระมหากษัตริย์ สมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ มีแนวคิดและรูปแบบที่คล้ายหรือแตกต่างกันอย่างไรบ้าง
- 5) อิทธิพลของอารยธรรมตะวันตกที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา มีในด้านใดบ้างและอย่างไร